

УДК 347.251.3

DOI 10.37749/2308-9636-2020-11(215)-2

О. В. Ільків,

доцент, кандидат юридичних наук,
доцент кафедри цивільно-правових дисциплін
Міжнародного економіко-гуманітарного університету
імені академіка Степана Дем'янчука

ПРАВО ВОЛОДІННЯ ЯК ЮРИДИЧНА КАТЕГОРІЯ

Стаття присвячена аналізу права володіння в Україні. Досліджуються ознаки права володіння як юридичної категорії, яка притаманна речовим та зобов'язальним відносинам. З'ясовуються правові аспекти володіння, що використовується для характеристики набувальної давності. Описуються правові наслідки фактичного панування над річчю. Обґрунтовуються позиції щодо захисту права власності за набувальною давністю в судовому порядку.

Ключові слова: право володіння, право власності, речові права, набувальна давність.

Право володіння є однією з найвідоміших правових конструкцій, що дійшла до нас із часів Стародавнього Риму. Поняття «володіння» (possessio), будучи одним із найдавніших інститутів римського права, визначається як фактичне панування особи над річчю, поєднане з наміром мати предмет володіння цілком для себе. Як зазначав відомий римський юрист Паул, володіння — це єдність двох елементів — corpus і animus [1]. У фактичному складі відносин володіння виділялися два елементи — суб'єктивний (animus possidendi) та об'єктивний (corpus possessionis). Якщо перший передбачав наявність володільницької волі, тобто намір володіти річчю для себе, то другий — реальне панування над предметом, можливість у будь-який момент здійснити певний потрібний суб'єкту вплив на річ.

Право володіння визначається як самостійний різновид речових прав, або як одна із правомочностей права власності. Проте часто відбувається акцентування уваги на абсолютному характері права володіння у вигляді панування над річчю. Сучасні цивілісти розглядають панування над річчю у фактичному та юридичному аспектах. Так, відомий учений Й. Покровський, характеризуючи володіння, визначав неабияке значення в су-

спільстві, поряд із правами на речі, й фактичного розподілу речей, яке користується охороною від будь-яких посягань із боку приватних осіб [2].

Фактичне панування полягає у владарюванні матеріальним об'єктом незалежно від юридичного титулу, тобто воно може поєднуватися з юридичним володінням або без нього. При фактичному володінні без юридичної підстави володілець отримує статус добросовісного або недобросовісного набувача залежно від суб'єктивного фактору — відношення такого володільця до речі як своєї. Зважаючи на означене, правомочність володіння можна розглядати як самостійне речове право і як складовий елемент права власності.

У сучасній науці цивільного права не сформульовано чіткого визначення терміна «право володіння». У главі 31 Цивільного кодексу України [3] (далі — ЦК України) «Право володіння чужим майном» перераховано суб'єктів виникнення і припинення права володіння, передбачено обов'язок недобросовісного володільця повернути майно власнику або добросовісному володільцеві (статті 397—400 ЦК України). Вказана глава ЦК України ґрунтується на ідеї про існування двох типів володіння — фактичного володіння і права володіння. Суб'єктом

фактичного володіння є володільцем чужого майна, який фактично тримає його у себе. А суб'єктом права володіння чужим майном фактично є будь-яка особа, якій належить чуже майно на певному правовому титулі. Відповідно до ч. 1 ст. 397 ЦК України володінням чужого майна є фактичне утримання чужого майна у себе. Згідно з ч. 3 ст. 397 ЦК України фактичне володіння майном вважається правомірним, якщо інше не випливає із закону або не встановлено рішенням суду. Фактичному володільцеві надається посесорний захист, оскільки такий фактичний стан може бути захищено від власника чи іншого суб'єкта прав на майно відповідно до ч. 3 ст. 344 ЦК України. Право володіння чужим майном, згідно з ч. 2 ст. 397 ЦК України може належати одночасно двом або більше особам [4, с. 54].

В окресленому сенсі, на наше переконання, неможливо оминати того факту, що зміст категорії «право володіння» включає в себе характеристику її як самостійної форми присвоєння речових прав, так і панування над річчю. Означене має надзвичайно важливе значення, оскільки сучасний стан суспільно-економічних відносин вимагає чіткого нормативного врегулювання цього різновиду речового права.

Варто нагадати, що місце володіння в системі речових прав залежить від визначення правової природи володіння. В правовій доктрині сформувалися три основні підходи до з'ясування правової природи права володіння, а саме:

- володіння як фактичний стан;
- володіння як право;
- володіння як фактичний стан, що породжує правові наслідки [5, с. 197].

З огляду на зазначене, володіння як юридичний термін переважно розглядається крізь призму фактичного стану, який дозволяє фактичному володільцю виступати в якості титульного власника речі. Така позиція пояснюється тим, що виникнення де-юре права володіння обов'язково поєднується з фактичним владарюванням над річчю. Тому особа може бути фактичним володільцем, не

маючи законної правової підстави для набуття речового права як правомірного юридичного факту.

Зрозуміло, що фактичне володіння не породжує жодних правових наслідків, властивих праву володіння. Ідеться про правомочності володільця, встановлені законом або договором. Передання об'єкта володіння іншій особі буде фактичною дією, яка не є підставою для виникнення, зміни чи припинення цивільних прав та обов'язків в речовому праві. Але це не означає зміни змісту охоронюваного правовідношення, оскільки власник речі може пред'явити вимогу про витребування речі від нового фактичного власника.

Крім того, слід мати на увазі, що право володіння як юридична категорія притаманна зобов'язальним відносинам. Так, за договором управління майном одна сторона (установник управління) передає другій стороні (управителеві) на певний строк майно в управління, а друга сторона зобов'язується за плату здійснювати від свого імені управління цим майном в інтересах установника управління або вказаної ним особи (вигодонабувача) (ст. 1029 ЦК України).

Сформульоване в ЦК України визначення цього договору дає змогу зробити висновок, що при здійсненні повноважень з фактичного і юридичного управління майном, воно знаходиться у володінні управителя. Це підтверджується ч. 2 ст. 1038 ЦК України, згідно з якою управитель, вчиняючи фактичні та юридичні дії, пов'язані з управлінням майном, зобов'язаний повідомляти осіб, з якими він вчиняє правочини, про те, що він є управителем, а не власником майна. Звідси випливає, що право володіння є елементом змісту зобов'язального правовідношення з передання майна в оренду.

У даному випадку установник управління (власник майна) й управитель є водночас й уповноваженими особами, які мають право володіння. Але установник має юридичне право володіння, а управитель фактичне та юридичне право володіння, визначене договором управління та приписами законодавства про

довірчу власність, оскільки договір управління майном може засвідчувати виникнення в управителя довірчої власності на отримане в управління майно. Таким чином, одночасно декілька суб'єктів можуть мати суб'єктивні права володіння на один і той самий об'єкт.

Поміж тим, акцентуємо на тому, що повноваження володільця визначаються законом та індивідуальними юридичними актами або юридичним складом, елементом якого може бути також договір. За своєю природою вони тяжіють до речового права. В основі правомочностей лежать суб'єктивні права, об'єктом яких є речі (матеріальні блага). Тому будь-які зміни або скасування підстав для виникнення коментованого суб'єктивного цивільного права можна розглядати в контексті порушення права уповноваженої особи.

Вважаємо, що з'ясування правової природи суб'єктивного цивільного права має актуальність для застосування способів його захисту. Водночас визначення правової природи права володіння має важливе значення для встановлення та конкретизації суб'єктивних правомочностей суб'єкта цих відносин. Якщо вони будуються на основі юридичного складу або первинним юридичним фактом є договір на право володіння, то справляють вирішальний вплив приписи зобов'язального права. Вказане стосується моменту набуття права володіння, характеристики предмета зобов'язальних правовідносин, прав та обов'язків сторін, підстав припинення зобов'язальних відносин, меж здійснення прав, що виникли на підставі договору. Нагальними, однак, залишаються питання застосування положень речового права до перелічених відносин.

На наш погляд, передання права володіння на основі договору або юридичного складу, елементом якого є договір, не виключає можливості застосування положень речового права в частині, не врегульованій договором. Однак це не є тотожним підміні зобов'язально-договірною регулювання речово-правовим. Зокрема, не варто застосовувати речово-пра-

вові способи захисту суб'єктивного права володіння. Виходячи із пандектної системи побудови ЦК України, пріоритет будуть мати положення, в даному випадку, зобов'язального права. Але це не виключає можливості застосування положень речового права у разі певних прогалин в зобов'язальному механізмі регулювання.

У цьому сенсі слід мати на увазі, що юридичний аспект володіння присутній як у фактичному пануванні над річчю, так і при відсутності речі у реальному владарюванні власника. Натомість правомочність володіння у титульного володільця охоплює юридичний та фактичний аспект. В іншому випадку такий володільець буде вважатися недобросовісним набувачем.

Власне, остання позиція властива українському цивільному законодавству, згідно з яким володільцем вважається особа, яка фактично утримує матеріальний об'єкт та здійснює панування над річчю. Критерієм визначення правового статусу таких володільців є добросовісність чи недобросовісність підстав набуття речі у володіння. З цим пов'язуються правові наслідки фактичного панування над річчю.

Вважаємо, що фактичне утримання речі без законної підстави не слід отожднювати з правом володіння в юридичному аспекті. Перебування знахідки фактично у особи, яка знайшла річ протягом шести місяців, поки невідомий її власник, не слід трактувати як право володіння, оскільки в ЦК України право володіння розглядається серед видів речових прав на чуже майно. Останні в свою чергу виникають на підставі волевиявлення власника або закону, а в разі спору — на основі рішення суду.

Звідси випливає, що перебування знайденої речі в особи, яка її знайшла, є фактичним триманням речі, а не пануванням над нею, оскільки в будь-який час протягом шести місяців власник може заявити про свої права на індивідуально-визначену річ. Крім того, в ч. 3 ст. 337 ЦК України передбачено, що особа, яка знайшла загублену річ, має право

зберігати її у себе або здати на зберігання в поліцію, або органам місцевого самоврядування, або передати знахідку особі, яку вони вказали. Особа, яка знайшла загублену річ, відповідає за її втрату, пошкодження або знищення в межах її вартості лише в разі свого умислу або грубої необережності.

Отже, про жодне панування над знайденою річчю не йдеться. Навпаки, на особу, яка знайшла річ, законом покладено низку обов'язків. Тому не зовсім коректним, на наш погляд, є словосполучення «має право зберігати знайдену річ у себе». Адже в такому випадку така особа є відповідальною за її схоронність.

Водночас особа, яка знайшла загублену річ, має право вимагати від особи, якій вона повернута, або від особи, яка набула право власності на неї, відшкодування необхідних витрат, пов'язаних із знахідкою (зберігання, розшук власника, продаж речі тощо). Крім цього, також може вимагати від власника загубленої речі (її володільця) винагороду за знахідку в розмірі до двадцяти відсотків вартості речі. Таким чином, законодавець протягом шестимісячного строку не розглядає особу, яка знайшла загублену річ у статусі її володільця. І лише після спливу шести місяців із моменту заявлення про знахідку в Національну поліцію або до органів місцевого самоврядування особа може набути право власності. При цьому для виникнення права власності в такому порядку необхідними є дві умови, зокрема якщо:

— не буде встановлено власника або іншу особу, яка має право вимагати повернення загубленої речі;

— власник або інша особа, яка має право вимагати повернення загубленої речі, не заявить про своє право на річ до особи, яка її знайшла, правоохоронного органу або місцевого самоврядування.

Таким чином, особа, яка знайшла річ, наділяється певними правами та обов'язками. Але серед них немає юридичного права володіння, під яким слід розуміти панування, владарювання над річчю. В даній ситуації йдеться про фактичне отримання речі такою особою. Лише

після спливу шестимісячного строку з моменту заявлення про знахідку, за передбачених законом обставин, особа, яка знайшла загублену річ, може набути її у власність, елементом змісту якого й буде суб'єктивна правомочність володіння.

У контексті зазначеного слід вказати на ще одну прогалину в правовому регулюванні досліджуваного питання. Так, для характеристики правового режиму бездоглядних домашніх тварин законодавець теж не використовує терміна «право володіння» для визначення правового статусу особи, в якій перебуває бездоглядна домашня тварина. Використовується поняття «затримання бездоглядної домашньої тварини» та «утримання тварини».

Особа, яка затримала бездоглядну домашню тварину, може на час розшуку власника залишити її у себе на утриманні та в користуванні або передати іншій особі, якщо ця особа може забезпечити утримання та догляд за твариною з дотриманням ветеринарних правил або передати її органам місцевого самоврядування.

Якщо протягом шести місяців із моменту заявлення про затримання бездоглядної свійської скотини або великої рогатої худоби протягом двох місяців щодо інших домашніх тварин не буде виявлено їхнього власника або він не заявить про своє право на них, право власності на цих тварин переходить до особи, у якій вони були на утриманні та в користуванні.

Отже, правові наслідки в обох випадках спливу шестимісячного строку для набуття права власності є подібними. Але, як і в першому випадку, так і в другому законодавець не використовує терміна «володіння». Для характеристики правового режиму бездоглядних домашніх тварин використовуються терміни «утримання» та «користування».

Вважаємо за доцільне звернути увагу на те, що термін «володіння» використовується для характеристики набувальної давності. Згідно з ч. 1 ст. 344 ЦК України особа, яка добросовісно заволоділа чужим майном і продовжує відкрито, без-

перервно володіти нерухомим майном протягом десяти років або рухомим майном протягом п'яти років, набуває право власності на це майно (набувальна давність), якщо інше не встановлено цим Кодексом.

У даному випадку законодавець вживає для характеристики статусу суб'єкта цих відносин поняття «добросовісний володілець». При цьому особа, яка заявляє про давність володіння, може приєднати до загального часу такого володіння увесь період часу, протягом якого володів спадкодавець, чийм правонаступником вона є.

У коментованій ситуації йдеться про право володіння, яке виникло без визначеної законом правової підстави, яка б підтверджувала наявність у такої особи права власності на річ, складовим елементом змісту якого було б володіння.

На сьогодні набувальна давність є підставою набуття права власності на рухоме і нерухоме майно за наявності обставин, передбачених законом. Усі особливості, пов'язані з правовим режимом речі, на яку набувається право власності, залежать від того, чи належить вона до рухомого чи нерухомого майна. Умови набуття власності на таке майно зводяться до добросовісності, відкритого та мирного владарювання. Звичайно, що правові наслідки має строк володіння цим майном.

Однак виникає питання щодо правової природи відносин, об'єктом яких є річ, що перебуває у володінні суб'єкта набувальних прав. Якщо річ належить до нерухомості, вона повинна бути зареєстрована за конкретним власником у реєстрі прав на нерухомість. Зокрема, земельна ділянка має бути зафіксованою в земельному кадастрі. Правові наслідки володіння чужим майном залежатимуть від наявності у власника такого майна, який має відповідні підтверджуючі документи.

Якщо об'єкти не внесені до державних реєстрів, це є разом з безперервністю та відкритістю володіння підтвердженням добросовісності суб'єкта набувальних відносин. У разі формально зареє-

строваного де-юре власника нерухомого майна, який не здійснював повноважень, які складають зміст його права власності протягом строків набувальної давності, відносини набувальної давності слід інтерпретувати як речове право володіння чужим майном.

У такому випадку відбувається трансформація права володіння у суб'єктивне право власності особи, яка добросовісно безперервно володіла чужим майном протягом строків, встановлених законодавством.

Однак для виникнення права власності необхідний певний юридичний факт. Зі змісту ст. 344 ЦК України випливає, що законодавець чітко визначає лише категорію строку володіння майном, використовуючи поряд із цим оціночні поняття: безперервність володіння, добросовісність, відкритість. Загалом цього вистачає для характеристики володіння як речового права на чуже майно, але недостатньо для автоматичного переходу (трансформації) речового права у суб'єктивне право власності набувача.

З нашої точки зору, для виникнення речових відносин володіння в контексті набувальної давності достатньо перерахованих умов у ст. 344 ЦК України. Закон навіть захищає права суб'єкта речових відносин. Зокрема, втрата не зі своєї волі майна його володільцем не перериває набувальної давності у разі повернення майна протягом одного року або пред'явлення протягом цього строку позову про його витребування.

Право власності за набувальною давністю на нерухоме майно, транспортні засоби чи цінні папери набувається тільки за рішенням суду. Тобто юридичним фактом трансформації речового права володіння у право власності за набувальною давністю для перелічених об'єктів є рішення суду, що загалом відповідає положенням ст. 11 ЦК України, згідно з якою серед інших підстав виникнення цивільних прав та обов'язків зазначено рішення суду.

Однак не можна погодитися, що в контексті набуття права власності за набувальною давністю всі об'єкти, пере-

лічені в ч. 4 ст. 344 ЦК України, підставою виникнення повинні мати рішення суду.

До виникнення права власності за набувальною давністю володілець матеріального об'єкту має речове право володіння. Юридичним фактом, на підставі якого відбувається трансформація речового права володіння в суб'єктивне право власності, є рішення суду для об'єктів нерухомості. З огляду на вказане, необхідно проаналізувати процесуальний аспект встановлення наявності факту добросовісного, відкритого, безперервного володіння нерухомістю протягом десяти років. Слід визначитися щодо сутності вимог володільца речового права. Однією з підстав набуття права власності є передбачені вище умови, перелічені в ст. 344 ЦК України. Від їх встановлення в судовому порядку залежить виникнення права власності за набувальною давністю.

У нормах Цивільного процесуального кодексу України [6] (далі ЦПК України) передбачені справи про встановлення фактів, які мають юридичне значення. Частиною 2 ст. 315 ЦПК України встановлено, що у судовому порядку можуть бути встановлені також інші факти, від яких залежить виникнення, зміна або припинення особистих чи майнових прав фізичних осіб, якщо законом не визначено іншого порядку їх встановлення.

У нашому випадку йдеться про встановлення факту відкритого, безперервного, добросовісного володіння річчю, що є підставою набуття права власності за набувальною давністю. Але володілець речі має на меті набуття права власності на неї. Тому в коментованій ситуації встановлення в судовому порядку

факту добросовісного володіння протягом визначеного законом часу річчю можна здійснити в порядку окремого провадження.

Але не можна визнати право власності на річ у порядку розгляду справ окремого провадження про встановлення фактів, що мають юридичне значення. Відповідно до Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику в справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення» [7] від 31 березня 1995 р., суд відмовляє у відкритті провадження у справі, якщо із заяви про встановлення факту, що має юридичне значення, вбачається спір про право, а якщо спір про право буде виявлений під час розгляду справи — залишає заяву без розгляду. Тому набуття права власності володільцем речі за набувальною давністю повинно здійснитися в позовному провадженні, оскільки йдеться про право.

Таким чином, право володіння в цивільному праві розглядається як суб'єктивне право власника та як окреме речове право володіння чужим майном. У цивільному праві володіння розглядається як суб'єктивне право власника чи інших осіб, а не як об'єкт суб'єктивних прав, тому необхідно усувати існуючі неузгодженості. При розгляді справ про набуття права власності за набувальною давністю необхідно виходити з того, що якщо володілець відкрито та добросовісно користується майном, власник якого помер, а його спадкоємці не заперечують проти володіння таким майном, то таке володіння слід вважати добросовісним, яке може бути підставою для набуття права власності за набувальною давністю.

Список використаної літератури

1. Римские юристы о владении и собственности (Дигесты. XLI. 1—2) / пер. А. Д. Рудокваца, О. А. Ахтеровой // Древнее право. IUS ANTIQUUM. 2002. № 1 (9). С. 265.
2. Покровский И. А. История римского права. М.: Статут, 2004. С. 358—359.
3. Цивільний кодекс України № 435-IV від 16.01.2003. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/435-15/conv/page>.
4. Майданик Р. А. Модернізація володіння у праві України: базис і напрями. Проблеми цивільного права та процесу: тези доп. учасників наук.-практ. конф., присвяч. світлій пам'яті О. А. Пушкіна, Харків, 24 травня 2019 р. Харків: ХНУВС, 2019. С. 53—59.

5. Беешу С. Правова природа володіння. Право України. 2019. № 2. С. 196—206.
6. Цивільний процесуальний кодекс України: Закон України № 1618-IV від 18.03.2004 р. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15/ed20040318>.
7. Про судову практику в справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення. Постанова Пленуму Верховного Суду України від 31 березня 1995 р.

Ильків О. В. Право владения как юридическая категория.

Статья посвящена анализу права владения в Украине. Исследуются признаки права владения как юридической категории, которая присуща вещным и обязательным отношениям. Выясняются правовые аспекты владения, используемые для характеристики приобретательной давности. Описываются правовые последствия фактического господства над вещью. Обосновываются позиции по защите права собственности за приобретательной давностью в судебном порядке.

Ключевые слова: право владения, право собственности, вещные права, приобретательная давность.

Ilkiv O. V. Ownership as a legal category.

The article is devoted to the analysis of ownership in Ukraine. Features of ownership as a legal category that is inherent in real and compulsory relations are investigated. The legal aspects of ownership used to characterize the acquisition period are clarified. The legal consequences of actual domination of a thing are described. Thus, ownership in civil law is considered as the subjective right of the owner and as a separate real right to own someone else's property. In civil law, ownership is considered as a subjective right of the owner or other persons, and not as an object of subjective rights. The actual content of a thing without a legal basis should not be identified with the right of ownership in the legal aspect. The stay of the find in fact with a person who has found a thing for six months while the unknown owner of it should not be interpreted as a right of ownership, since in the Civil Code of Ukraine the right of ownership is considered among the types of real rights to someone else's property. The latter in turn arise on the basis of the will of the owner or the law, and in the case of a dispute — on the basis of a court decision. The positions on the protection of the right of ownership over acquisition time in the judicial procedure are justified.

Real ownership is one of the oldest known under Roman law. It covered two aspects: the independent type of property rights and one of the powers that constitute ownership. Since the time of Roman law, attention has been focused on the absolute nature of ownership in the form of domination of things. Dominance can be seen in the factual and legal aspects.

The establishment by the courts of the fact of bona fide possession of a thing for a period determined by law can be carried out in a separate proceeding. But it cannot recognize the ownership of a thing in order to consider cases of separate fact-finding proceedings of legal importance.

Key words: right of possession, property right, rights, acquisitive prescription.